

BOD PÉTER ÁKOS

HETERODOX GAZDASÁGPOLITIKÁK KORSZAKA?

A világ fejlett pénzügyi piacainak válságát követően önvizsgálatra kényszerült a közgazdaságtudomány, amelyet nemcsak az alternatív és heterodox irányzatok képviselői, a média és a nagyközönség, hanem a gazdasági döntéshozók részéről is erős kritikák értek. Egyidejűleg gyors változásokon ment át a gazdaságpolitikai gyakorlat, különösen a válság által erősen érintett országokban, megszaporodtak a korábbi mérvadó kormányzati gyakorlat (best practice) ajánlásaitól távol álló, nem szokványos megoldások, heterodox politikák. Az esszé szerzője meghatározó személyiségek véleményének, vezető intézmények álláspontjának és kormányzati gazdaságpolitikáknak az áttekintése alapján egyfelől azt a kérdést vizsgálja, hogy körvonalazódik-e új gazdaságelméleti irányzat, amely doktrinális alapul szolgálhatna a gazdaságpolitikai döntéshozatalhoz, másodsorban pedig: átmeneti jelenség-e az egymástól alapvetően különböző felfogású, logikájú gazdaságpolitikák egyidejű megéléte, avagy várható-e egy új konszenzus kialakulása.

1. LEHETSÉGES-E GAZDASÁGPOLITIKAI KONSZENZUS GLOBÁLIS PÉNZÜGYI KRÍZISBEN?

Vezető jegybankok sora folyamodott nem szokványos eszközökhöz 2008-tól. Hosszú idő óta újra megjelent a leplezetlen protekcionizmus szándéka fejlett államokban is, noha végül is fennmaradt a nemzetközi kereskedelmi rend. Ám az addig bevett gyakorlattól nagyban eltérő, nem szokványos kormányzati intézkedésekre láthattunk számos példát, mint amilyen a kötelező magánnyugdíjpénztári megtakarítások államháztartásba való bevonása, pénzintézetek államosítása. Fordulat állt be a nemzetközi pénzügyi szervezetek aktivitásában és a hitelre szoruló tagállamok földrajzi megoszlásában: immár a világ legfejlettebb egynegyedébe sorolt nemzetek állnak az élen a hivatalos forrásokat igénylők listáján. Olyan európai országok jutottak gazdasági szükséghelyzetbe vagy annak széléig (Izland, Írország, Portugália, Görögország, Spanyolország), amelyek többsége korábban sikeresnek látszó felzárkózási pályán haladt. Gyors manőverekre kényszerültek más országok is, amelyek gazdaságpolitikája a megelőző időszak „élenjáró gyakorlatának” számított.

Mindezen fejleményeket a globálissá váló pénzügyi krízis idézte elő, vagy legalábbis a pénzügyi világ fordulatai hozták működésbe. E sorok írásakor a válság végét még korai lenne kimondani, de már elég idő telt el annak kitörése óta a kérdés feltevéséhez: vajon csupán átmeneti jelenség a korábbi gazdaságpolitikai normák felbomlása? Amennyiben nem is áll vissza a *status quo ante*, de fél-egy évtizeddel a zavarok elhatalmasodása után számíthatunk-e új norma kialakulására? Avagy fel kell készülnünk arra, hogy jó darabig nem lesz ilyen, és tartósul a sajátos, egyéni (heterodox) gazdaságpolitikai gyakorlat?

A magyar kontextusban különös jelentőséget ad a kérdésnek az, hogy 2010-től a kormány vállaltan saját utas gazdaságpolitikát folytat, sok nem szokványos döntést hoz. Ez nem egészen új; a különutas politikának nálunk megvannak a maga előzményei [Bod 2011a: 261, Bod 2011b: 333, Csaba 2011]. Ám nem a magyar kormánypolitika értelmezése képezi ennek az esszének a fő témáját, inkább az általánosabb jelenséghalmazt vizsgáljuk, noha természetesen nem marad kommentár nélkül a tanulmány írásának időpontjában követett magyar gyakorlat sem. A fő kérdés azonban az, hogy a közgazdaságtan, a gyakorlati gazdaságpolitika, a társadalompolitikai elemzés befolyásos művelőinek nézetei, továbbá empirikus ismereteink alapján miként vélekedünk az utóbbi idők gazdaságpolitikai változatosságáról: *haladunk-e egy új normália felé, vagy huzamos ideig egymás mellett élnek a különféle sajátos irányzatok, improvizatív gyakorlatok, egyéni megoldási kísérletek?* A kiindulópont a globális pénzügyi válság stilizált bemutatása lesz, majd kitekintünk a gazdaságpolitika doktrinális alapjait érintő változásokra. Az írást a döntéshozatali gyakorlat sokszínűségének kilátásait érintő következtetések zárják.

2. VÁLSÁGBÓL VÁLSÁG FAKAD

A nemzetközi pénzügyi válság három szakaszt futott be 2007 nyarától. Az *első* alapvetően a világgazdaság magországainak, valamint a szorosan kapcsolódó gazdasági térségeknek a pénzpiacait, tőzsdéit rázta meg – de kezdetben viszonylag mérsékelt hatásúnak látszottak a zavarok.¹ A Lehman Brothers 2008. szeptemberi csődjével a *második* szakasz vette kezdetét: pénzügyi turbulenciákból hirtelen bizalmi válság, sőt pánik fejlődött ki, amelynek következményei azonnal áterjedtek a reálgazdaságra. Ez esetben is a *centrum* országai kerültek elsőként recesszióba, a visszaesés nagymértékben függött a külső pénzügyi nyitottságtól és a pénzügyi közvetítés mélységétől.² A 2009-es év szinkronizált visszaesést hozott a külkereskedelmi és pénzügyi vonatkozásokban erősen interdependens fejlett triászban (Egyesült Államok, Nyugat-Európa, Japán), de még ennél is mélyebb lett az illető térségekhez szorosan kötődő *peremhelyzetű* országok recessziója, mint hazánké, vagy az ugyancsak igen nyitott szlovák, szlovén, ír gazdaságé.

Az aggregált kereslet hirtelen mély visszaesését számos fejlett országban költségvetési élénkítéssel és monetáris lazítással tompították. A történelem így nem ismételte meg önmagát: bár 2008 és 2010 között majdnem olyan mértékű lett az ipari

1 *Frederic Mishkin* elemzése 2007 augusztusa és 2008 augusztusa közé teszi azt a szakaszt, amelyben az Egyesült Államok egy viszonylag kis szegmensében ugyan zavarok támadtak, de az amerikai GDP 2008 második negyedévéig tovább nőtt, és az előrejelzések igen enyhe recesszióról vagy alig-növekedésről szóltak [Mishkin 2010: 1].

2 Az adatok elemzése azt mutatta, hogy *az átlagosnál kisebb arányú visszaesést* azok a gazdaságok szenvedték el, amelyekben: a bankszektor tőkeellátottsága az átlagnál magasabb volt a krízis előtt; a megelőző két évtizedben átesetek bankválságon (és abból tanultak); a bankszektor hitel/betét aránya nem volt túl magas; a fizetési mérleg többletet mutatott már a válság előtt is; a külső pénzügyi nyitottság elmaradt az átlagostól; a magánszektor hitelállománya az átlagnál kisebb volt; jelentős devizatartalékok halmoztak fel; kisebb GDP-arányos állami kiadások és bevételek, azaz alacsonyabb jövedelemcentralizációs mutatók jellemzőek [Cecchetti et al. 2011].

termelés csökkenése, mint az 1930-as világválság kezdetén, de ezúttal az egyéni fogyasztás a válság alatt csekély mértékben gyengült vagy éppen stagnált a fejlett gazdaságokban, és a munkanélküliségi ráta sem többszöröződött meg [Bordo & Landon-Lane 2010]. Figyelemre méltó azonban, hogy a válság előtti foglalkoztatottsági szintet nem sikerült visszanyerni ott sem, ahol a kibocsátás 2010-re vagy nem sokkal az után elérte a krízis előtti. A központi bankok és a kormányok rendkívüli akcióik révén megfékeztek ugyan a globális pénzügyi válságot, ám – amint azt előre lehetett látni – az érintett gazdaságokban az államadósság mértéke megugrott. Idővel az vált a fő kérdéssé, hogy miként tudják a hatóságok maguk mögött hagyni a rendkívüli intézkedéseket [Mishkin 2010: 23]. És valóban, 2010 elejétől számítható a *harmadik szakasz*, amelyben a tőkepiaci szereplők kezdték megkérdőjelezni a gazdaságpolitikák fenntarthatóságát, néhány ország esetében az illető állam közép-távú fizetőképességét is.

Az eseményeknek ez a stilizált leírása azonban csak erősen aggregált szinten helytálló, mivel mind a fejlett országok csoportján belül, mind a közvetlenül és a közvetve érintett félperiferiális és periferiális országokban a kormányok egymástól nagyban eltérő gazdaságpolitikai irányokat követtek a válság alatt és után, sőt még egy és ugyanazon országban is hirtelen gazdaságpolitikai fordulatokat láthattunk. A konkrét gazdaságpolitikai intézkedések sokfélesége természetesen érthető, hiszen mindhárom szakaszban különböző karakterű *aszimmetrikus sokk* érte a gazdaságokat. Az első a *pénzügyi mélységnek és a tőkepiac relatív mértékének* arányában vezetett káros következményekhez, viszont alig igényelt gazdaságpolitikai reagálást a kevésbé monetizált országokban, illetve ott, ahol a pénzügyi közvetítőrendszerben a tőkepiaci intézmények szerepe csekély. A második szakasz a nemzetközi pénzügyi, kereskedelmi *nyitottság* mértékében okozott visszaesést. Így eshetett meg az, hogy a triáson kívüli térségek korábban sok súlyos válságot átélő országai (Latin-Amerikában, Afrikában, az ázsiai kontinensen) legfeljebb ütemcsökkenés formájában érzékelték a fejleményeket, míg mondjuk Németország a 2009-es évben 4 százalékos GDP-esést szenvedett el (Magyarország pedig 6,5 százalékosat). Ugyanakkor a kevésbé nyitott, dinamikus belső piaccal bíró Lengyelország gazdasága a válságévben is tovább növekedett. A harmadik krízis pedig főleg a nagy *államadóssággal és/vagy külső adóssággal* jellemezhető országokat érintette súlyosan.

A különféle aszimmetriák miatt az országonkénti gazdaságpolitikai reagálás akkor is eltérő lenne, ha a döntéshozók azonos doktrinális alapon állnának. Ez azonban nincs így. Vagy ha létezett is egy bizonyos makrogazdasági fősodor (amint erről később szó lesz), a válságos időkben annak korlátozó-terelő hatása meggyengült. Szükséghelyzetben a politikai vezetők könnyen félreteszik az addig elfogadott elveket. Ami a tényleges gyakorlatot illeti, nagy formagazdagságot hozott 2008–2009: bizonyos kormányok hajlamosak voltak visszanyúlni korábbi, már elfeledettnek gondolt piacvédő praktikákhoz, máshol folytatták a megelőző időszak óvatos, szinte ortodox költségvetési és pénzügyi politikáját, míg megint máshol egyéni vonásokkal kevert megoldásokkal próbálkoztak [Botos 2009, Bod–Németh–Nova 2011].

Esetünkben azonban van még egy további tényező, ami magyarázhatja a válság alatti gazdaságpolitikai gyakorlat sokszínűségét: addigra nagyot esett a gazdaságelméleti fősodort alkotó nézetrendszer renoméja és intellektuális fegyverező ereje. Legkésőbb a válság második szakasza a maga hirtelen kifejlődésével és meglepően

mély gazdasági visszaesésével kikényszerítette a közgazdasági elmélet önvizsgálatát. A közgazdaságtudományi kínálat roppant erős *földrajzi koncentrációt* mutat, és így különös jelentőségre tett szert az a tény, hogy ezúttal nem a harmadik világban vagy a (túl) gyorsan növekvő feltörekvő piacokon következett be a visszaesés, hanem a fejlett gazdaságokban, elsőként az Egyesült Államokban, majd hamarosan az Egyesült Királyságban, Nyugat-Európában. Ezen országok akadémiai intézményei egyben a közgazdaságtudományi normák meghatározói voltak (és maradtak), kormányaik a gazdaságpolitikai élenjáró gyakorlat (best practice) hirdetői és képviselői. Ezen országok a nemzetközi pénzügyi szervezeteken belüli szavazati súlyuk és irányítói pozícióik révén meghatározó befolyással voltak – és maradtak máig – azok hitelkondícióinak, gazdaságpolitikai ajánlásainak, eljárásrendjének karakterét illetően. A fejlemények felvetik a kérdést: *vajon csak az eltérő helyzetű kormányzatoknak a válság(ok) során tanúsított eltérő válaszreakcióiról van szó, vagy valóban fellazult, netán felbomlott az a gazdaságpolitikai fősodor, amely többé-kevésbé jellemezte a fejlett piacgazdaságokat és a hozzájuk kötődő régiókat?* Amennyiben ugyanis ez a helyzet, akkor tartós jelleggel nyílik tér a nem szokványos és heterodox gazdaságpolitikáknak.

3. HETERODOXIA A KÖZGAZDASÁGTANBAN ÉS A GAZDASÁGPOLITIKÁBAN

Heterodoxia: e ritkán definiált kifejezés alatt a közgazdasági elméletben rendszerint a korszak elfogadott, meghatározó, fősodort alkotó irányzatán túli egyéb szakmai irányokat értik.³ A gazdaságpolitikai szövegekörnyezetben pedig a szokásosan alkalmazottól eltérő, esetleg ellentmondásos intézkedésekből álló, vagy koherens logikai rendszer nélküli gyakorlatra utal, rendszerint enyhén lebecsülő értelel.

Hívhatják megértőbben az ilyen *második legjobb* (second best) megoldásnak.⁴ Dani Rodrik, a Harvard professzora – aki a témaválasztásaival és a mainstream közgazdaságtan több megállapításával vitázó írásai miatt megkaphatná a heterodox minősítést – a gazdaságpolitikai döntéshozatal első legjobb és második legjobb gondolati kerete közötti különbséget az amerikai fegyverviselési viták két fő irányzatán illusztrálta. Az első legjobb nézetrendszer hívei ellenzik a fegyverviselés korlátozását azon az alapon, hogy „nem a fegyverek, hanem az emberek ölnek”. Amin azt értik, hogy a vétkesek megbüntetésével, azaz a normát megsértőkkel szemben kell csak fellépni, egyébként nincs ok a hatósági intervencióra. A fegyvertartás szí-

³ Kevés eligazítást ad, ha egy jelentős könyvkiadó katalógusát felütjük. Az Edward Elgar Publishing 2013-as Economics katalógusában például a hét fejezetcsoport egyike a Heterodox Economics: az idesorolt könyvek között négynek a címe vagy tartalma postkeynesi, egy a marxizmussal foglalkozik, található közöttük Kalecki és Schumpeter ihlette könyv a fenntartható fejlődésről, egy a gazdasági antropológiáról, de olyan munka is, amelynek címe és témája alapján (Gazdasági növekedés nyitott fejlődő gazdaságban) a mainstreamben lenne helye, de a szokásos makrogazdasági modellek hiányosságaival (is) foglalkozik. A címek áttekintése alapján az látszik, hogy a vezető egyetemeken oktattott mikro- és makrokonómiahoz mint 'ortodoxiához' képest sorolták be a szerzőket, illetve olyan témák tartoznak ide, amelyeknek a fősodor szerzői kevés figyelmet szentelnek.

⁴ Lásd Rodrik kommentárját a Lane (szerk): Financial Globalisation and the Crisis c. BIS-tanulmányban (34. old). A második legjobb intézmény kifejtése Rodriknál: Rodrik [2008].

gorítását követelők álláspontja viszont az, hogy „mivel nincs eszközünk az emberi cselekvés ellenőrzésére, és a visszaéléssel járó társadalmi költség túl nagy, közvetlenül kell korlátozni a fegyverviselést”. A második legjobb Rodriknál láthatóan valóban nem inferior, inkább az uralkodó nézetrend (ortodoxia) viszonylatában tekinthető másodlagosnak.

A lényeg: a heterodoxia a kor kialakult gyakorlatától, az elfogadott gondolkodási sémáktól, a „hivatalostól” eltérő megoldásra vagy megoldási kísérletre utal.

Amint a 2007–2008-as nemzetközi pénzügyi válság makrogazdasági tanulságainak szentelt cikkében a *Blanchard–Dell’Ariccia–Mauro* szerzői közösség találónan jegyzi meg: a krízis előtt szinte dogmává merevedett tézisek sokkal inkább jellemezték az akadémiai köröket, mint az általában pragmatikusabb döntéshozókat [Blanchard–Dell’Ariccia–Mauro 2010: 200]. Nyilvánvalóan a gazdaságpolitikai gyakorlatban is létezik elfogadott gyakorlat, amihez képest különösnek vagy rendhagyónak minősül valamely gazdaságpolitikai irányzat. Ismeretes továbbá a nagy tőkeerejű pénzügyi intézmények ajánlásaiból kiolvasható gazdaságpolitikai minta: a *washingtoni konszenzus*.⁵ Azonban a nagy és fejlett államok gyakran más gazdaságpolitikát folytattak, mint amit az általuk dominált nemzetközi szervezetek hirdettek és képviseltek. Így valójában nem egyszerű megmondani, hogy mi is a gazdaságpolitikai mértékadó gyakorlat, amihez képest heterodox valamely szakpolitikai döntés. A jelző gyakran csak a logikailag inkonzisztens gazdaságpolitizálás udvariasabb megfogalmazása.

A gazdaságpolitikai gyakorlatot ugyan sosem determinálja a kor közgazdaságtana, de ahhoz sok szálon kötődik. A közgazdaságtan mint tudomány és a gazdaságpolitika mint gyakorlati tevékenység („művészet”) közötti bonyolult viszonyról sokban eltérő értékelést ad ugyanazon amerikai gyakorlatból vett példák alapján *Blinder* (a Princeton professzora, a Clinton-kormány valamikori gazdasági főtanácsadója) és a FED-hez köthető *Chari–Kehoe* szerzőpáros [Blinder 2005, Chari–Kehoe 2006]. Az első vélemény szerint itt két kultúra elkerülhetetlen ütközéséről van szó, mivel a politikai döntéshozatal időkorlátai, a gazdaságpolitikai sikeresség kritériumainak bizonytalanságai, a politikai elfogadhatóság miatti kompromisszumok és még egy sor tartalmi ok miatt valójában alkalmazhatatlan a közgazdasági optimalizálás logikája a politikai döntések meghozatalában. Az utóbbi írás viszont azt hangsúlyozza, hogy a modern gazdaságelmélet számos lényeges új fejleménye (a Lucas-kritika, a diszkrecionális döntéshozatalnak az időbeli inkonzisztencia miatti kritikája, a szabályalapú döntési politikák preferálása, a dinamikus sztochasztikus egyensúlyi modellek elterjedése) rengeteg változtatott a gazdaságpolitikai gyakorlaton, főleg a monetáris politika, valamint a költségvetési politika területén.

Következésképpen nem szabad eltekinteni a korszak gazdaságelméleti ajánlásainak, meghatározó iskoláinak közvetett vagy közvetlen hatásától. Emiatt van gyakorlati jelentősége annak, ha magában a közgazdaság-elméleti fősodorban következik

⁵ Az eredeti megfogalmazás (nevezetesen: „Amit Washington ‘policy reform’ alatt ért”) a *John Williamson* által szerkesztett *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* c. könyv második fejezetéből származik. A fejlődő országokra vonatkoztatott téma áttekintését lásd pl. *Charles Gore* írásában [Gore 2000]. Más eleve *Brüsszel-Frankfurt-Washington* konszenzusáról ír, így *Fitoussi–Saraceno* [2004]. Újabbban már a *pekingi konszenzus* fogalma is megjelent – a kritikákkal együtt: *Yang* [2010].

be elbizonytalanodás vagy paradigmaticus változás. Erre tekintettel a kiinduló kérdésünket úgy is megfogalmazhatjuk: *vajon megváltozott-e (megváltozik-e) a gazdaságpolitika szempontjából releváns közgazdaságtan fősodra, és ezzel összefüggésben vagy ettől függetlenül tartós jelenségként számolhatunk-e a (korábbi) gazdaságpolitikai fősodorhoz képest heterodoxnak minősíthető gazdaságpolitikai gyakorlattal?*

4. VITA A KÖZGAZDASÁGTANRÓL

Nem sokkal a krízis kitörése előtt a közgazdaságtan fősodrának reprezentánsai magabiztosan szóltak a válságmentes gazdaságpolitika, a piacgazdasági folyamatokat jól kézben tartó makroökonómia vívmányairól.⁶ 2008 végén, 2009 elején viszont a sokkoló tények ismeretében már az a kérdés merült fel, hogy *ki vagy mi felel a mély krízisért*, sőt vitatéma lett: *vajon megmarad-e a globális kapitalizmus*.⁷ A felelősség ügyében az elemzések több tényező kölcsönhatását mutatták ki, fő szerepet tulajdonítva a pénzügyi közvetítőrendszer működési zavarainak, ösztönzési rendszerének, az intézményeket működtető személyek motivációinak és döntési rutinjainak.⁸ Noha a mértékadó magyarázatok egyaránt tartalmazták az *állami szabályozó intézmények kudarcait*, valamint a *piaci szereplők* (főként a pénzintézetek) hibázását, a kormányok gyorsabbnak bizonyultak a felelősök megnevezésében és a verdikt kimondásában.⁹ A hitelintézetek, biztosítók eleve hátrányba kerültek a felelősök keresésének (és a felelősség áthárításának) játszmájában, mivel számos kritikus fontosságú pénzügyi szervezet tőkeemelésre vagy egyéb kormányzati támaszra szorult. Ez a politikai helyzet azt eredményezte, hogy *a válság következtében megnőtt a fejlett országokban a kormányzatok gazdaságpolitikai mozgásteré: olyan intézkedések is lehetségessé váltak, amelyek korábban fel sem merültek*.

Az új viszonyokból következően két okból is könnyebbé vált a nem szokványos gazdaságpolitikai megoldások alkalmazása: az egyik a gazdaságiválság-komponens, a másik a közgazdaság (fősodrának) elbizonytalanodása. A heterodox gazdaságpolitika vonzereje megerősödik, ha a bevett gazdaságpolitikai gyakorlat mögöttését

6 Például Robert Lucas, a Chicagói Egyetem Nobel-díjas professzora fél évtizeddel a súlyos visszaesés előtt még igen sikeresnek minősítette a makroökonómiát, azon az alapon, hogy annak „központi problémája, vagyis a depressziómegelőzés gyakorlatilag már évtizedek óta megoldódott” [Lucas 2003].

7 A *Financial Times* honlapján Future of capitalism blog cím alatt egyetlen hónap (2009 márciusa) során olyan neves szerzők írtak a mai kapitalizmus problémáiról, mint Amartya Sen, Paul Kennedy, Robert Shiller, Gary Becker, Alan Greenspan, Mario Monti. Lásd: <http://blogs.ft.com/capitalismblog/>

8 Például: EU [2009], Gordon [2008].

9 R. Rajan elemzése ugyan nem emeli ki polemikusan az amerikai hatóságok döntéseinek a sub-prime válság kifejlődésében betöltött felelősségét, de utal arra, hogy a kongresszus által hozott ún. Federal Housing Enterprises Financial Safety and Soundness Act nyomán gyorsult fel az adósságvisselésre való jámban képtelen fogyasztói kör jelzáloghitelekkel való bombázása. Ez is jól példázza, hogy a politikai szóhasználat során milyen könnyen fordul ellentétjére egy szó eredeti jelentése: itt is a pénzügyi biztonság és *soundness* (jóanság, megbízhatóság) nevében hozott játékszabályok juttatták egyéb okokkal együtt a nagyfokú bizonytalanság és irracionális kockázatvállalás állapotába a pénzügyi rendszert [Rajan 2012].

képező gazdaságelméleti főáram meggyengül. A krízis első szakasza erre kellő okot adott, legalább is ez volt az első következtetése a véleményformálóknak.¹⁰

A kezdeti kritikai és önkritikus megszólalásokat követően azonban sokkal visszafogottabb hangokat hallhattunk. *Ricardo Caballero* (MIT) érvelése szerint a modern makrogazdasági elmélet magját képező – erősen stilizált – DSGE-modellek a pontosság illúzióját keltették, miközben a makroelmélet perifériáján izgalmas új kutatások születtek a pénzügyi buborékokról, a pénzpiaci fertőzésről és más krízis-mechanizmusokról, anélkül azonban, hogy egységes modellé álltak volna össze az eredmények; de egyébként is lehetetlen a bonyolult gazdasági valóságról kielégítő ismeretet szereznünk [Caballero 2010]. Jellemzőnek tekinthető *Colander* és az ún. Dahlem-csoport tézise: eszerint a mainstream közgazdaságtannal a baj nem a túlzott matematizálás miatt van, inkább azért, mert az akadémiai előrejutás és a tudományos publikálás hibás ösztönzői miatt a kutatók jó ideje olyan modelleket cizellálnak, amelyek a bonyolult társadalmi rendszer bonyolultságától kritikus pontokon elvonatkoztatnak, és így irrelevánssá válnak [Colander 2010].¹¹ Véleménye szerint azonban a fősodorban nem lesz mélyreható változás, annak heterodox kritikussai ugyan megkapják a maguk „negyedórás hírnevét”, de a gazdaságelméleti heterodoxia nem lesz képes megingatni a fő irányzat pozícióit.

Mivel a válság pénzügyi jelleget öltött, a gazdaságpolitikai szakmának pontosan azt a szeletét diszkreditálta leginkább, amely meghatározó személyiségein keresztül mindaddig a legszorosabban kötődött fogalmilag, gondolati sémáit illetően az akadémiai világ vezető köreiből: ez a jegybankárokból, pénzügyminiszterekből, a nemzetközi pénzügyi szervezetek vezetőiből és főbb szakértőiből álló közösség. Míg a reálgazdaságot irányító döntéshozók a nyugati demokráciákban viszonylag távol állnak az akadémiai közösségtől, addig a monetáris politikát illetően egy ideje erősek mind az intellektuális kötelékek, mind a közvetlen munkakapcsolatok a döntéshozók és az elemzők/tanácsadók között, sőt kétirányú karrierutak is léteznek. Ez a szakmai közösség nem kerülhette el annak bevallását, hogy az 1980-as évektől a legutóbbi krízisig evidenciának tekintette a *gazdasági-pénzügyi folyamatok közben tarthatóságát*.¹²

10 *Csaba László* a *Crisis in Economics* kötetében bemutatja az újabb évek Nobel-díjasainak munkásságán, hogy a korábbi erősen matematizáló, és a gyakorlati alkalmazásra kevésbé ügyelő fősodor már jóval a válság előtt belső, tudományfejlesztési okokból kezdett bomlani, tagozódni, a „széleken” formálódó irányzatokból új tendenciákat befogadni, így akár a heterodoxia újraéledéséről is beszélhetünk [Csaba 2009: 42-43].

11 Vita a magyar szakmai blogoszférában is zajlott a közgazdaságtan felelősségéről; a bekapcsolódó közgazdászok sok részkritikát fogalmaztak meg, de nem valószínűsítették és többségükben nem is igényelték a közgazdasági főirány „leváltását”, generális megújítását: http://eltecon.blog.hu/2009/04/20/valsag_es_makrookonomia_vitaindito_a_szakma_felelossegerol A gazdaságelmélet felgyülemelő hiányosságait részletesen elemezte Csaba László fent idézett művében [Csaba 2009].

12 A közgazdasági fősodor világképe és a gazdasági valóság közötti olló kinyílása természetesen nem maradt rejtve a kritikus szemek előtt, és a gazdaságelmélet elismert művelői között is voltak, akik óvtak az elbizakodottságtól. A döntéshozók is időről időre figyelmeztetést tettek közzé, mint a FED élén A. Greenspan, aki a tőkepiacok szárnyalása idején óvott az „irracionalisan túlradó” optimizmustól [Greenspan 1996]. De más dolog helyenként utalni a piacgazdaság kockázatainak elvi eseteire, időnként óvni az egymást előre hajszó gazdasági szereplőket az elbizakodottságtól, és megint más alkalmazni a fékező eszközöket. Voltak, akik már korábban általános jellegű ellenvetésekkel éltek a

A nemzetközi szervezetek, globális intézmények is rákényszerültek addig hirdetni elveik felülvizsgálatára, követett gyakorlatuk megváltoztatására. Így az Európai Központi Bank (EKB) is kénytelen lett nem szokványos eszközöket alkalmazni, hiszen a legalapvetőbb, leginkább modellezett hatásmechanizmusú eszköze (kamatláb) kezdett hatástalanná válni. A zéróhoz közelítő irányadó kamat elégtelennek bizonyult a befagyó pénzpiacok megmozdítására, ezért más, közvetlen likviditásnövelő eszközöket kellett alkalmazni.¹³

Amikor a jegybanki kamatszint már igen alacsony, és nem maradt tér a további lazításhoz, értelemszerűen akkor kerülhet sor a nem hagyományos monetáris politikai eszközök igénybevételére. Ám ami a hagyományos eszköztár meghaladásának filozófiáját illeti, érdekes megkülönböztetést exponált az EKB akkori elnöke, *Jean-Claude Trichet* [Trichet 2010]. Úgy látja, az egyik felfogás szerint a hagyományos eszközök hatástalanná válása következtében a központi bankok természetesen folyamodnak nem hagyományos eszközeikhez az árstabilitási céljuk szolgálatában (amelybe beletartozik a gazdaságnak a deflációtól való megvédése is). Trichet hasonlata szerint ennek a felfogásnak az felel meg, mintha az útviszonyok romlása miatt a járművezető a négykerék-meghajtásra térne át. Ezzel szemben az ő felfogásában az EKB a nem hagyományos eszközöket az utat lezáró akadályok eltávolítására vetette be, ám mihelyt járható az út, a szokásos vezetési eszközökhöz tér vissza.

A hasonlat mögött meghúzódó felfogásbeli különbséget az magyarázza, hogy Trichet szerint a nem megszokott eszközök alkalmazásáról nincs kellő mélységű és alapos ismerete a döntéshozónak, ezért a rendkívüli eszközöket csak addig kell alkalmazni, amíg a pénzügyi piacok vissza nem nyerik működőképességüket („az útkadályokat eltávolították”). Az EKB elnökének érveléséből kiolvasható, hogy milyen erősen támaszkodik a tényleges döntéshozatal a makrogazdasági és pénzügyi modellekre, azok megbízható működésére. Érdekes a bevett közgazdasági modellekre vonatkozó – csúcsdöntéshozóktól ritkán hallható – éles kritika: *„Amikor a válság bekövetkezett, a meglévő gazdasági és pénzügyi modellek komoly hiányosságai nyilvánvalóvá váltak. Számos piaci szegmensen leállt az arbitrázás, mivel a piacok befagytak és a piaci szereplők pánikba estek. A makromodellek nem voltak képesek előre jelezni a válságot, és képtelenek bizonyítani annak érthető megmagyarázására, hogy mi ment végbe a gazdaságban. Magam, mint döntéshozó, a válság alatt nem sok segítséget kaptam a meglévő modellektől. Sőt tovább mennék: a válsággal szembesülve úgy éreztük, a szokásos eszköztár cserbenhagyott minket.”* [Trichet 2010: 3]

szakmát domináló szerzők téziseivel szemben, mint *Robert A. Shiller*. 1984-ben kritika tárgyává tette a piaci hatékonyság hipotézisét (efficient market hypothesis), amely az ésszerű gazdasági szereplők és a definíció szerinti piaci hatékonyságra építi steril, döntési szempontokat mellőző modelljeit [Shiller 1984]. A közgazdasági fősodor fokozatos irrelevánsá válásáról lásd Csaba László idézett könyvét [Csaba 2009].

13 Az úgynevezett nem hagyományos intézkedések zömükben egyébként tulajdonképpen nagyon is hagyományosak, hiszen akár a közvetlen üzleti hitelnyújtást, a vállalati váltók leszámítolását, az állampapírokkal való aktív másodpiaci jegybanki kereskedést, a nem saját valutában nyújtott hitelezést vesszük, ezek korábbi időszakokban bevett eljárások, amelyekről a monetáris politikai elmélet és a jegybanki gyakorlat rég megvált (akkor úgy nézett ki: örökre).

A kritika súlyát az adja, hogy kutatási kapacitásokkal kiválóan ellátott intézmény vezetője fogalmazta meg azt, amit mástól talán kioktatóan utasítana el a közgazdasági fősodort alkotó kutatói közösség. Témánk szempontjából különösen fontos az, amivel Trichet folytatta elemzését: a változó körülmények között, amikor az addig követett modellekre és teóriákra nem lehet hagyatkozni, a gazdaságpolitikusnak a *tapasztalataira és judíciumára* kell támaszkodnia, noha rögtön hozzátette: véleményalkotásukban a döntéshozók számíthatnak a közgazdasági irodalom egy fontos ágára, a gazdaságtörténeti elemzésre.¹⁴ A bankelnök szavaiból nem következik, hogy a döntéshozó judíciuma feleslegessé tenné a közgazdaságtan elméleti tudásanyagát; inkább a túlságosan specifikált makromodellel való elégedetlenség olvasható ki, valamint annak nyilvánvalóvá tétele, hogy válságos időben, trendfordulók idején megnő a döntéshozatal improvizatív elemének jelentősége.

A jegybanki vezetők véleményénél maradva, érdekes az, ahogy a FED elnöke, B. Bernanke tekint a válság kapcsán a gazdaságelmélet állapotára: véleménye szerint ugyan a közgazdászoknak van mit tanulniuk a válságból, de a szakterület radikális felülvizsgálatára vonatkozó felszólítások túl messze mennek [Bernanke 2010]. Maga megkülönbözteti a *közgazdaságtudomány* (economic science) és a *gazdasági 'engineering'* fogalmát (amit a magyar előzményekre tekintettel itt 'gazdasági mechanizmusnak' fordítanék), valamint a *gazdaság irányítását* (economic management). A közgazdaságtan főképpen az egyének, intézmények, piacok és nemzetgazdaságok viselkedésére vonatkozó elméleti és empirikus általánosításokkal foglalkozik, míg a gazdasági mechanizmusok a konkrét gazdasági célok eléréséhez szükséges keretek megtervezésére és elemzésére irányulnak. A gazdaságirányítás az adott keretek jelen idejű működtetését végzi; ilyen feladat például a magánszektorban a pénzügyi szervezetek irányítása, az állami szektor részéről pedig ezek felügyelete. A pénzügyi válság Bernanke szerint sokkal inkább a gazdasági mechanizmusok és a gazdaságirányítási döntések kudarcairól szól, mint a közgazdaságtanéről. Ebből a nézetből is arra következtethetünk, hogy a gazdaságelmélet fő irányzatának pozícióit egyelőre nem fenyegeti veszély, viszont az intézményekkel mélyebben kell foglalkozni, és az elméleti modellt alkotó nem ragadhat le olyan redukált formánál, amely releváns valós feltételektől vonatkoztat el.

5. LESZE ÚJ NORMÁLIA?

A közgazdasági fősodor elbizonytalanodása tehát nem vezetett el új paradigma megjelenéséhez. A közgazdasági elmélet azonban elég impulzust kapott ahhoz, hogy korábban mellékesnek ítélt témakörökkel gazdagodjon. Mint Csaba László részletesen kifejtette [Csaba 2009], a gazdaságelmélet fősodra már a válságot megelőzően többféle külső irányzatot volt képes befogadni. Így is megmarad a „gazdaságelméleti mag” – Caballero szóhasználatát követve – a maga stilizált gazdasági szereplőivel, a gazdasági racionalitás szoros értelmezésével, intézményektől megtisztí-

¹⁴ „Judgement and experience inevitably played a key role. In exercising judgement, we were helped by one area of the economic literature: historical analysis.” [Trichet 2010:]

tott (redukált) fogalomkészletével, ami elvontsági szintje miatt valóban gyengén tükrözi a tényleges gazdasági valóság komplexitását, ám szaporodnak a makroökonomia perifériáján folyó kutatások, még ha ezeket Caballero szerint nem is lehetséges egyszerűen integrálni a magba [Caballero 2010: 4].

A fentiekből arra következtethetünk, hogy mindaddig, amíg újabb szintézis ki nem alakul, fennmarad a feszültség a bevett makroökonomia és a tágan vett fősodorhoz tartozó, de a technicista maghoz képest periferiálisnak minősíthető kutatási irányzatok között. Ez azonban hangsúlyozottan azonos fogalmi rendre és módszertani alapokra épülő, csak éppen eltérő témaválasztású és eltérő elvontsági szintű iskolák, irányzatok közötti szakmai feszültség, amely ígéretes szakaszt nyithat tudományunk fejlődésében. E belső feszültségen túl létezik a szakadék egyrészt a tágan vett fősodor és másfelől a radikális és alternatív közgazdaságtan között – itt már kevésbé várható az a fajta vita, ami a verifikálhatóság és falszifikálhatóság közös ismérvei szerint zajlik le egy adott tudományágon belül. Ami heterodoxiának minősült a válság előtti magabiztos szakaszban, annak egy része bizonyára beépült már az újabb – és tágabb – fősodorba: önmagában a gazdaságelméleti mag téziseinek a valóságos viszonyokkal való ütköztetése nem nevezhető (pláne lekicsinylő hangszúllyal) heterodoxiának, amint erre még hozok példát. Az is várható azonban, hogy a meghatározó gazdaságelmélet központi magjával való elégedetlenség felerősíti a szokásosan heterodoxnak és alternatívnak nevezett közgazdasági irányzatok szakmai vonzerejét; ami – a médiában való megjelenést tekintve – észlelésem szerint amúgy is többségben van. Mindez nem független attól, hogy az akadémiai közgazdaságtan – amint az Amerikai Közgazdasági Társaság keretében végzett friss amerikai felmérések mutatják – mérsékelten és csökkenő mértékben hat a közvéleményre gazdasági ügyeket illetően [Sapienza–Zingales 2013].

A makrogazdaságtan állapota azonban – úgy vélem – nem meghatározó a *gazdaságpolitikai fősodor* megléte vagy hiánya ügyében. A tényleges döntéshozatal ugyanis mindig *intézményi* jellegű, hiszen minden egyes döntés konkrét jogi és intézményi keretek között tevékenykedő hús-vér személyek bonyolult, sokszor nem gazdasági motívumokkal teli interakcióiból születik. Az persze kívánatos, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozói közösség világos közgazdasági elméleti háttérre támaszkodhasson. Ám a gondolati keretek intellektuális tisztázottsága és a tudományos igazság levezetésének szakmai esztétikája másodlagos a politikai értelemben vett *sikerességhez* képest. Vegyünk példát a mait megelőző nagy válság idejéből: a keynesi fordulat bekövetkeztében sem elsősorban az irányzattá váló nézetrend kétségtelen intellektuális érdekessége és újszerűsége játszotta a meghatározó szerepet, hanem az érintettek szemében bizonyossá váló sikeressége (illetve az addig elfogadott paradigmához kapcsolódó sikertelenségérzet).

Egyébként a nemzetközi szervezetek döntési gyakorlatáról túlzás lenne sommásan kimondani, hogy elszakadt az elméleti alapjaitól, vagy megfordítva: a gazdaságelméleti mainstream nem rezonál a valós folyamatokra. Számos területen mutatható ki, hogy az alkalmazásorientált közgazdasági kutatás igenis reagált a gazdasági folyamatokban beálló – az előre jelzettől sokban eltérő – változásokra. Vegyük példának az országok *nemzetközi pénzügyi nyitottságának* ügyét: korábban a makrogazdasági fősodor részének számított az a tétel, miszerint az ebből származó előnyök meghaladják a hátrányokat, ezért nem érdemes a tőkemozgások útjába akadá-

lyokat állítani (pl. bizonyos tőkemérleg-tételek állami korlátozásával). Újabbán viszont a mainstream részeként is megjelent ezzel ellentétes akadémiai kutatási eredmény, történetesen az IMF kutatási részlegének tanulmánysorozatában [Korinek 2011]. Szintén nemzetközi pénzügyi szervezet konferenciakötetében olvasható alapos elemzés az optimális nemzetközi nyitottság ismérveiről – ami azzal egyenértékű, hogy létezik az adott országra érvényes optimális szintet meghaladó, és mint ilyen, azt gazdaságpolitikai eszközökkel kerülendő nyitottsági mérték [Lane 2012]. Mivel a nemzetközi tőkeáramlásokhoz externális hatások társulhatnak (mint ahogy a valós gazdaságokban bőséges példa hozható fel káros külső hatásokra), így nem tekinthető sem váratlan, sem forradalmi következtetésnek az, hogy egyensúlyi modellekben jóléti veszteség mutatható ki mind a devizakorlátozás, mind pedig a korlátozás nélküli masszív tőkemozgások esetére, és így feltételes optimum határozható meg. Mégis van nyilvánvaló gazdaságpolitikai jelentősége annak, ha az IMF, a BIS vagy egyéb normamegszabó nemzetközi szervezet égisze alatt korábban nem ajánlott eszközök helyes *kalibrálásáról* folyik kutatás.

Mi következik a fentiekből a magyar gazdaságpolitikai külön út, és általában véve a világgazdaság perifériájára, félperifériájára meglehetősen jellemző gazdaságpolitikai heterodoxia megítélésére? A konkrét nem szokványos intézkedések értékelését itt nyugodtan elkerülhetjük, hiszen egy adott sajátos helyzetben követendő gazdaságpolitikai irányvonal vagy döntés kritikai elemzésében kikerülhetetlen a gazdaság szerkezeti feltételek, a konjunkturális viszonyok és a politikai lehetőségek számbavétele. Lehet természetesen doktriner módon ragaszkodni a bevett gazdaságpolitikai megoldás erőltetéséhez, vállalva az adottságokkal való inkonzisztencia következményeit, de ez valóban ritka eset a tényleges gazdaságpolitikai döntéshozatalban. Valamilyen heterodoxia – nézetem szerint – elkerülhetetlen, de nem a gazdaságelméletben, hanem abban, amit Bernanke nyomán gazdasági mechanizmusnak és gazdasági vezetésnek (engineering + management) nevezhetünk.

Hogy egy egyszerű példával éljünk a bonyolult viszonyok megvilágítására: a fizika és annak részdiszciplínái (például a statika) törvényszerűségei, mértékegységei nem különbözhetnek attól függően, hogy egy épületet a világ fejlett vagy kevésbé fejlett felében terveznek meg. De ha a tervező tudatában van annak, hogy az utóbbi környezetben előfordulhat az, hogy a kivitelezők kispórolják a cement egy részét, vagy a munkások megdézsmálják, akkor nyilván másként kalibrálja a tartóelemeket. Még így is megeshetnek nem várt kellemetlen fejlemények, ezért több ellenőrző mérésre lehet majd szükség az építkezés menetében – de mindennek nincs köze a fizika alaptételei igaz vagy nem igaz voltához.

A konkrét magyar gazdaságpolitikai esetben a gond kettős: gyakran a gazdaságelméleti alapok megértésével, elfogadásával és tiszteletben tartásával van baj; másodsor – és a gyakorló gazdaságpolitika területén ez az igazi gond – a külön út hatékonyságával. Ha a kitaposott ösvény helyett választott kerülő úton nemcsak nehezebb, de lassabb is a haladás, akkor a második legjobb megoldást helyesebb tévútnak nevezni.

IRODALOM

- Bernanke, Ben (2010): „Implications of the financial crisis for economists” *BIS Review* 123/2010.
- Blinder, Alan S. (2005): „Economic Advice and Political Decisions: A Clash of Civilizations?” *CEPS Working Paper* 112. July
- Bod P. Á.–Németh A. O.–Nova E. (2011): *Innovatív döntések vagy kockázatos improvizálás? Nem-szokványos gazdaságpolitikai intézkedések Magyarországon* BCE Gazdaságpolitika tanszék, oktatási segédanyag, sokszorosítás
- Bod Péter Ákos (2011a): *Gazdaságpolitikai döntések válságos időkben: A magyar eset, 2008–2010*. Budapest: Századvég
- Bod Péter Ákos (2011b): *Elpolitizált gazdaság: Magyarország 2002 és 2010 között*. Budapest: M. Szemle Alapítvány
- Bordo, Michael D. & John Landon-Lane, (2010): „The Lessons from the Banking Panics in the United States in the 1930's for the Financial Crisis of 2007-2008,” *NBER Working Papers* 16365, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Botos Balázs (2009): „Válságkezelés és protekcionizmus.” *Külgazdaság* 5–6.
- Caballero, Ricardo J. (2010): „Macroeconomics after the crisis: time to deal with the pretense-of-knowledge syndrome” *NBER Working Paper* 16429.
- Cecchetti, Stephen, Michael R. King, James Yetman (2011): „Weathering the financial crisis: good policy or good luck?” *BIS Working Papers* No 351. August
- Chari V. V.–Patrick J. Kehoe (2006): „Modern Macroeconomics in Practice: How Theory Is Shaping Policy” *Journal of Economic Perspectives* 20(4): 3–28.
- Csaba László (2009): *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Csaba László (2011): „A magyar átalakulás és fejlődés néhány általánosítható elméleti tanulása” *Közgazdasági Szemle* LVIII. okt.
- European Union (2009): „Economic Crisis in Europe. Causes, Consequences and Responses” *European Economy* No. 7/2009
- Gordon, Gary B. (2008): „The Subprime Panic” *NBER Working Paper Series* w14398
- Greenspan, Alan (2006): *The Challenge of Central Banking in a Democratic Society*. FED.
<http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/1996/19961205.htm>
- Korinek, Anton (2011): „The New Economics of Capital Controls Imposed for Prudential Reasons” *IMF Working Paper* WP/11/298
- Lane, Philip R. (2012): „Financial Globalisation and the Crisis” *BIS Working Papers* December
- Lucas, Robert E. (2003): „Macroeconomic Priorities” *American Economic Review* 93(1): 1–14.
- Mankiw, Gregory N. (2006): „The Macroeconomist as Scientist and Engineer” *Journal of Economic Perspectives* 20(4): 29–46.
- Ostry, Jonathan, Atish Ghosh, Anton Korinek (2012): „Multilateral aspects of managing the capital account” *IMF Staff Discussion Note* September
- Rajan, Raghuram (2005): „Has financial development made the world riskier?” *NBER Working Paper* 11728. November

- Rajan, Raghuram (2012): „The True Lessons of the Recession. The West Can't Borrow and Spend Its Way to Recovery” *Foreign Affairs* June/July
- Rodrik, Dani (2008): „Second-best Institutions” *NBER Working Papers* Series 14050. June
- Rodrik, Dani (2012): In: Lane (szerk): „Financial Globalisation and the Crisis” *BIS*
- Sapienza, Paola, Luigi Zingales (2013): *Economic Experts vs. Average Americans*. AEA. www.aeaweb.org/aea/2013conference/.../retrieve.ph
- Shiller, Robert J. (1984): „Stock Prices and Social Dynamics,” *Brookings Papers on Economic Activity* 2: 457–498.
- Trichet, Jean-Claude (2010): *Reflections on the nature of monetary policy non-standard measures and finance theory*.
<http://www.ecb.int/press/key/date/2010/html/sp101118.en.html>
- Zakaria, Fareed (2013): „Can America Be Fixed? The New Crisis of Democracy” *Foreign Affairs* Jan/Febr. <http://www.foreignaffairs.com/print/135735> Lekérdezve: 2013. 01. 04.